

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ на Кемал Сюлейман Рашид на тема: „Политико-дипломатически отношения между България и Турция в периода от 1918 до 1929 г.“

Кемал Рашид е докторант на самостоятелна подготовка, отчислен с право на защита в Нов български университет, докторска програма „Исторически изследвания“, професионално направление 2.2. – История и археология. Негов научен ръководител е проф. д. и. н. Румен Генов. За участие в процедурата по присъждане на образователната и научна степен „доктор“ той е представил дисертационен труд, озаглавен: „Политико-дипломатически отношения между България и Турция в периода от 1918 до 1929 г.“ с общ обем 228 страници.

Със своя заповед № 3-РК-50 от 24.11.2021 г. ректорът на Нов български университет е назначил научно жури, в състава на което съм включен и аз. С решение на научното жури съм определен за рецензент на труда. Прегледът на предварителната процедура по придвижването на труда до защита не констатира отклонения от предвидената в Закона за развитие на академичния състав и Наредбата за развитие на академичния състав на НБУ процедура.

В структурно отношение трудът на Кемал Рашид се състои от увод, четири глави, заключение и библиография. Освен това, в края са добавени като приложения и някои основни междудържажни документи, подробно интерпретирани в основния текст. Във въвеждащата част на труда дисертантът се е опитал да формулира целите и задачите на изследването си, неговата методология и хронологически рамки. Още тук авторът се е изправил пред няколко важни проблема, които остават да стоят открити в целия текст. На първо място това е въпросът как да бъде интерпретиран по нов начин един проучен в значителна степен проблем и какво ново би могло да се добави към известната в общи линии фактология? Съвсем логично дисертантът се е насочил към историографска интерпретация и съпоставително сравнение на съвременната турска литература, която, по обясними езикови причини, слабо или никак не се познава и ползва в България. Другата насока, към която той по-скоро интуитивно е тръгнал, е свързана с привличането на нови, неизползвани до този момент извори.

Следва да се отбележи обаче, че това му се е отдало в по-малка степен поради обстоятелството, че кандидатът не живее в София и съответно доста бегло е ползвал Централния държавен архив, явно не е успял да стигне и до Турския републикански архив в Анкара. Доколкото все пак е успял да привлече нови извори и да добави нови факти, те са свързани с последната част на изследването му, посветена на съдбата на турската общност в България в периода между двете световни войни.

Вторият открит проблем в изследването е свързан с неговите хронологически граници. И ако долната – 1918 г. – изглежда логична и леснозащитима, то не така стоят нещата с горната. Очевидно е, че дисертантът се е опитал по някакъв начин да ограничи изследването си, но за мен лично остава неясно защо се спира на 1929 г. Макар авторът да посочва, че тогава се сключва българо-турският Договор за неутралитет, помирение, съдебно уреждане и арбитраж, от самото изследване става ясно, че той засяга малък брой случаи и няма особено значение за двустранните отношения. Много по-логично, според мен, би било да се обхване периодът до Деветнадесетомайския преврат от 1934 г. или дори до смъртта на Ататюрк през 1938 г. Още повече, че в последната глава на дисертацията Рашид не се придържа стриктно към избраната от него горна хронологическа граница и прави обобщения почти върху целия междувоенен период.

Уводната част на дисертационния труд съдържа и доста подробен историографски преглед на основните автори и изследвания по темата. Добре би било обаче, към него да се добавят и водещите работи на съвременната турска историография, които иначе дисертантът е използвал в своето изложение. Бих препоръчал и един по-критичен поглед към самите изследвания в който да бъдат посочени основните им достижения и слабости, противоречия между отделните автори и т. н. Списъкът на ползваните източници е продължен и с впечатляващ брой български и туркоезични издания в България и Турция, излизали в този период. Може би те също би трябвало по някакъв начин да бъдат категоризирани или поне да бъде посочено с каква насоченост е съответното издание – дали е орган на земеделците, комунистите, кемалистите, мюфтийството и пр.

Както е известно, друг задължителен атрибут на едно монографично изследване и особено на неговата уводна част, е формулирането на ясни цели и задачи. Тук обаче, на с. 14 авторът е свел всичко до едно, макар и дълго изречение, в което накратко е формулирал като цел реконструкцията на

двустранный отношения през архивни и литературни източници. Той изрично е посочил своя акцент върху особената роля на Мустафа Кемал за установяването и развитието на тези отношения. Дисертантът следва да бъде адмириран за честното отношение към своите читатели, заявявайки експлицитно, че в центъра на изследването му ще бъде поставена личността на Ататюрк. И действително този акцент присъства като червена нишка в цялата тъкан на текста. От него личи определена симпатия към личността и делото на големия държавник, без обаче тя да надхвърля общоприетото за един академичен труд.

Същинската част на изложението започва с подробен преглед на изходните позиции, от които двете страни напускат Първата световна война, подробно описание на мащабите на сполетелите ги национални катастрофи, както и с анализ на първите, все още неофициални контакти между двете страни, възпрепятствани по всевъзможен начин от страните-победителки. Следва да се отбележи обаче, че противно на възприетия в останалата част на изложението принцип на подялбата на текста на глави и параграфи, първа глава няма обособено заглавие на своя първи параграф. Струва ми се, че по-скоро заглавието на главата е по-подходящо за заглавие на параграфа, за неин наслов би трябвало да се избере нещо по-обобщаващо.

Авторът въвежда читателите си в трудните преговори, които двете победени страни водят за излизане от войната – чрез Солунското примирие за България и Мудроското – за Османската империя, а впоследствие и за сключването на мирните договори в Ньои сюр Сен и Севр. Дисертантът се е постарал да представи в сравнителна перспектива териториалните промени, репарациите и всички тежести, които споменатите договори носят за двете страни. С това той очертава общите полета на взаимен интерес, на споделена солидарност и съвместни цели, които предопределят характера на двустранный отношения през целия междувоенен период. Едновременно с това той е посочил и разминаващите се виждания и стратегии на двете страни по Тракийския въпрос, съдбата на бежанците и изселниците, имуществените проблеми и т. н. Накратко казано, той чертае една сложна картина, която маркира изходните позиции при дългите и сложни преговори между двете страни, проточили се чак до 1925 г. Представената в тази част на изложението фактология около тайните контакти на правителството на Стамболийски и националното правителство в Анкара, както и за военната и стопанска помощ от страна на България за кемалисткото движение са в общи линии известни и

широко интерпретирани в историографията. В този смисъл изложението не добавя нещо ново към очертаната вече картина. Някои от словесните конструкции обаче се нуждаят от допълнително прецизиране. Така на пример на с. 24 се казва, че: „...поражението на Османската империя позволява на империалистическите сили да балканизират Арабския изток”. На следващата страница пък се твърди, че: „Правата на собственост на Багдадската железница трябва да преминат под германски контрол”.

Следващата част от изложението е посветена на конференциите и преговорите в Генуа и Лозана и външнополитическите ходове на двете страни в опитите им за излизане от международната изолация. Авторът все пак коректно е представил разминаващите се вече изходни точки, от които всяка една от тях построява стратегията си. Докато официална Анкара се явява на тях в качеството си на безспорен победител в Гръцко-турската война, то София продължава да бъде в същата изолация и ситуация, в която се намира и непосредствено след Първата световна война. Добро впечатление създава по-широката панорама на международната политика, в която авторът проектира двустранните отношения. Така е представен и глобалният контекст на постепенната трансформация на страните в Европа в нови лагери – на ревизионистични и антиревизионистични сили. Струва ми се, все пак, че описанието на Лозанския договор и границите на нова Турция, съгласно неговите клаузи, е твърде подробно и излишно с оглед на основната тема на изследването.

Третата глава от текста е посветена на преговорите, подписването и ратификацията на Ангорския договор за приятелство от 1925 г. Без съмнение за успешното финализиране на преговорите от огромно значение е назначаването на Симеон Радев за ръководител на българската дипломатическа мисия в Анкара. На с. 118 – 119 обаче, авторът дава две различаващи се дати за неговото определяне като титуляр – ноември 1923 и ноември 1924 г. Вероятно грешката е по-скоро техническа, но все пак вярна е първата дата. Впрочем съществена слабост на тази част от изложението е непозоваването на достъпния вече и обработен обемен семеен фонд № 77К на Симеон Радев и Бистра Винарова в Централния държавен архив. Това би дало и нов принос на текста, тъй като по-старите автори, по които в общи линии се води изложението, не са имали достъп до тези документи.

Известно е, че Ангорският договор започва да бъде остро критикуван от българска страна още непосредствено след подписването си и особено при

ратификацията си. Авторът коректно е предал водения в обществото дебат за това доколко адекватен е той по отношение на защитата на българските национални интереси и най-вече на гарантираното с конституцията право на частна собственост. Струва ми се, все пак, че макар неговата оценка за договора да е подчертано положителна (с. 132), той би могъл да разсъждава за него и в по-критичен план, включително хвърляйки мост и към настоящето. Не случайно немалка част от откритите въпроси в българотурските отношения и до ден днешен се дължи на залегнали в самия договор формулировки, които двете страни интерпретират по различен начин.

Без съмнение най-приносната част от изследването е неговата последна глава, посветена на съдбата на турската общност в България, представляваща в значителна степен функция от състоянието на двустранните отношения. Тя е разделена на седем параграфа, обособени по хронологично-тематичен признак. Първите два от тях се занимават с взаимоотношенията между официалната българска държава и турската общност (а и по-общо с мюсюлманското население в страната) съответно при Земеделския и Сговористкия режим. Очертани са и основните разлики между тях – докато БЗНС гледа на турците в България по-скоро като свой електорален резерв и естествена социална база, то Демократическият сговор се отнася към тях преди всичко с подозрение и съмнение в лоялността им. Тези констатации авторът подкрепя с цифри, представящи мащабното разрастване на училищната мрежа от турски частни училища, числеността на депутатите – турци в двата парламента и т. н. Разликата в подходите е ясно демонстрирана в съдбата на Държавната турска педагогическа гимназия „Нюваб” в гр. Шумен. Третият параграф изоставя хронологичния подход и е посветен на влиянието на кемализма в България практически през целия междувоенен период. Авторът е проследил настъпилният дълбок разлом сред монолитната до този момент турска общност, която се оказва невъзвратно разделена между кемалисткия модернизъм и старотурския консерватизъм. Особено подробно е разкрита ролята на интелигенцията, която много бързо се превръща в основен носител на идеите на кемализма, разпространяван чрез училищната мрежа, пресата, културно-просветните и спортни дружества. Това, което според мен отсъства в тази част от изложението, е свързано с ролята и мястото на кемалистката въоръжена пропаганда в Източните Родопи при конфликта със старотурците, а и с официалната българска държава. Следва да се отбележи, че става дума по-скоро за смесен политико-криминален феномен, който има общо както с развитието на Тракийския

въпрос, така и с наследеното разбойничество в този регион. Тук бих препоръчал при бъдещо публикуване на труда да се имат предвид и двата документални сборника, както и други публикации на Вълчо Златилов, посветени на съвместната борба на българи и турци срещу Ньойския диктат и на разбойничеството в Родопския край именно в този период.

Следващите параграфи са посветени на свързаните със споменатото вече деление между кемалисти и старотурци културно-просветни и религиозни институции. Както ясно е посочил Рашид, тяхното възникване и развитие представлява функция от мащабната модернизационна и реформаторска програма на Мустафа Кемал, свързана с премахването на султаната и халифата, промяната на облеклото, въвеждането на латинската азбука и т. н. Неточно обаче, позовавайки се на Билял Шимшир в бел. № 425, се твърди, че Девеююнското правителство разрешава употребата на латинската азбука в турските училища в България. Следва да се отбележи, че това се случва едва при управлението на безпартийния режим през 1936 г. Следващите параграфи разглеждат последователно мястото на мюсюлманските религиозни институции в живота на турската общност, а и в двустранните отношения, Съюзът на турските учители в България, набирацията сила Културно-просветен и спортен съюз „Туран”, и Българо-турското дружество за приятелство, ръководено от проф. Петко Стоянов. Макар основната фактология да е известна в общи линии, авторът е съумял да добави и нови детайли, както и да включи своя интерпретация.

В заключението на труда е направен опит за обобщение на основните изводи и констатации в изложението. То представлява и своеобразна равностетка на постигнатото в двустранните отношения в изследвания труден и драматичен за двете страни период.

Авторефератът вярно отразява основното съдържание на дисертационния труд.

Не съм констатирал плагиатство.

Всичко казано по-горе ми дава основание да заключа, че представеният за защита дисертационен труд на Кемал Рашид има изискваните в Закона за развитие на академичния състав и Наредбата за развитие на академичния състав на НБУ качества да бъде допусната до защита. Както беше вече отбелязано, тя притежава и редица слабости, но въпреки всичко, в същността си представлява ценен принос върху историята на българо-турските

отношения. Това ми дава основание да гласувам „за” при присъждането на Кемал Сюлейман Рашид на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2. 2. – История и археология.

София, 7.02.2022 г.

Рецензент:

/доц. д-р Михаил Груев/